

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.016
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
29013, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента
Кривенко Юлії Василівни на дисертацію Ромась Марії Іванівни
на тему: «Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у
цивільному праві», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 Право у галузі знань 08 Право**

Актуальність теми дослідження. Питання про державу як уособлення публічно-правового інтересу, про її участь у цивільно-правових відносинах і, як наслідок, про визнання її суб'єктом цивільного права, а також про участь держави в договірних зобов'язаннях постійно виникає у зв'язку з дискусіями про публічне та приватне право. Очевидно, що публічно-правова сутність держави не може не впливати на приватно-правові відносини, суб'єктом яких є держава. Водночас участь держави у цивільних правовідносинах закріплена у ст.167 Цивільного кодексу України. Закономірно, що одним з питань є визначення особливостей держави України як учасника договірних зобов'язань у цивільному праві.

Участь держави у договірних зобов'язаннях має свої особливості, обумовлені самою природою держави, як суб'єкта цивільних правовідносин. Але ці особливості й є предметом гострих теоретичних дискусій. З одного боку, висловлюється думка, сутність якої зводиться до кардинального скорочення участі держави у цивільному обігу, а, отже, і в цивільно-правових договірних відносинах, з іншого, - є думка, згідно з якою така участь має бути збільшена.

Багато в чому подібна дискусійність пов'язана з неоднозначністю позиції юристів з ширших питань (наприклад, як повинні поєднуватися публічні та

приватні інтереси у цивільному обігу за участю держави, яке має бути співвідношення положень податкового та цивільного законодавства при регулюванні даного обороту та ін. Участь держави в договірних зобов'язаннях породжує певні проблеми, які, насамперед, пов'язані з побоюваннями щодо збереження базисних принципів цивільного права (наприклад, рівності сторін, свободи договору та ін.), можливого превалювання у регулюванні зазначених відносин норм публічного права над нормами цивільного права.

З огляду на зазначене, актуальність теми дисертаційного дослідження Ромась Марії Іванівни на тему «Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у цивільному праві» не викликає жодних заперечень та сумніву.

Дисертанткою визначено, що держава є особливим учасником цивільних правовідносин. Історично дане питання виникло ще за часів римського права, на підставі чого отримало подальший розвиток в нормативно-правових актах багатьох держав світу.

У цьому контексті особливістю представленого до захисту дисертаційного дослідження Ромась Марії Іванівни на тему «Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у цивільному праві» є те, що авторка досліджує ознаки, що характеризують державу Україна, як суб'єкта приватного права, визначає юридичну рівність поряд з іншими суб'єктами, з урахуванням збереження публічно-правової природи без її використання, визначає порядок набуття, зміни та припинення прав та обов'язків як учасника договірних зобов'язань за цивільним правом України.

До позитивних моментів слід віднести запропоновану дисертанткою класифікацію договорів за участі держави Україна за предметом на такі: 1) про передачу майна у власність (договір купівлі-продажу та договір дарування); 2) про передачу майна у тимчасове володіння та користування (договір оренди); 3) про виконання робіт і надання послуг (концесійний договір, угоди про розподіл продукції, договір про спільну діяльність, договори зберігання, позичання матеріальних цінностей, доручення, управління майном, позики, зокрема

кредитний). Крім цього авторка називає договори за якими учасниками не може виступати держава Україна.

Таким чином, дисертантка, обравши вказаний напрям наукового дослідження, поставила за мету заповнити існуючу в доктрині прогалину та провести комплексний аналіз особливостей держави України як учасника договірних зобов'язань у цивільному праві, а також розробити низку науково-теоретичних пропозицій для вирішення проблемних питань у сфері правового регулювання договірних зобов'язань за участю держави Україна, сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо шляхів їх удосконалення та розроблення теоретичних основ регулювання відповідних правовідносин. Вказаним відзначається актуальність теми дисертаційної роботи М.І.Ромась, її відповідність сучасним потребам, а також своєчасність отриманих наукових висновків.

У загальній теорії держави та права проблема суб'єкта правових відносин зазвичай розглядається на прикладі фізичних чи юридичних осіб. Тим часом, роль і значення держави як суб'єкта правовідносин, її правовий статус докорінно відрізняються від ролі та значення, правового статусу всіх інших суб'єктів правовідносин. Без активної ролі держави у житті неможливе ефективне управління соціальними процесами. Держава не лише реалізує правові норми у масштабі всієї своєї території, а й створює їх. Інші суб'єкти правовідносини подібних можливостей не мають. Держава в будь-який час може вплинути на сформовані в суспільстві правовідносини, на що не здатна ні фізична, ні юридична особа.

На основі синтезу наукових точок зору авторка зазначає, що держава Україна не наділена ознаками юридичної особи, а ототожнення держави Україна як учасника цивільних відносин з юридичною особою є законодавчо неможливим у зв'язку з відсутністю нормативного-правового підґрунтя для цього питання

Крім цього, актуальність представленого до захисту дисертаційного дослідження визначається й тим, що участь держави у договірних зобов'язаннях має свої особливості, обумовлені самою природою держави, як суб'єкта цивільних правовідносин. Але ці особливості і є предметом гострих теоретичних дискусій. З одного боку, висловлюється думка, сутність якої зводиться до кардинального скорочення участі держави у цивільному обігу, а, отже, і в цивільно-правових договірних відносинах, з іншого, - є думка, згідно з якою така участь має збільшена. Багато в чому подібна дискусійність пов'язана з неоднозначністю позиції юристів з питань (наприклад, як повинні поєднуватися публічні та приватні інтереси у цивільному обігу за участю держави, яке має бути співвідношення положень господарського та цивільного законодавства при регулюванні даного обороту та ін. Участь держави в договірних зобов'язаннях породжує певні проблеми, які, насамперед, пов'язані з побоюваннями щодо збереження базисних принципів цивільного права (наприклад, рівності сторін, свободи договору та ін), можливого превалювання у регулюванні зазначених відносин норм публічного права над нормами цивільного права. А означена тематика безумовно вимагає фахового обговорення не лише у вузьких колах юристів, але й на рівні широкого громадського діалогу у ході наукових форумів та науково-практичних заходів з участю суддів та інших представників юридичної спільноти і громадськості.

Тому викладене дозволяє зробити висновок, що поставлені й виконані в дисертаційному дослідженні Марії Іванівни Ромась завдання, відображають не лише потреби сучасної доктрини, але й нагальну потребу реагування на виклики сучасного цивільного обороту і правозастосовчої практики.

Обґрунтованість наукових висновків та рекомендацій, запропонованих у дисертації. Вказане дисертаційне дослідження слід охарактеризувати як таке, що комплексно та всебічно досліджує механізм участі держави Україна в договірних зобов'язаннях. На сьогодні це перша робота, в якій авторка комплексно підійшла до аналізу вказаного предмета дослідження й,

опираючись на праці українських та зарубіжних вчених, національного законодавства та правозастосовчої практики, сформулювала рекомендації щодо особливостей участі держави Україна у договірних зобов'язаннях у цивільному праві, яка виступає в якості складової частини комплексної науково-дослідної теми кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова.

У зв'язку з цим, особливої уваги заслуговують висновки та положення дисертаційного дослідження, які ґрунтуються на аналізі української правозастосовчої практики, а також на останніх публікаціях, присвячених практичним аспектам правозастосування. Йдеться, передусім, про ґрунтовне вивчення актів національного та зарубіжного законодавства, права ЄС, міжнародних актів, що регулюють участь держави Україна у договірних зобов'язаннях у цивільному праві. Детально вивчаються праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема вітчизняних авторів: Т. В. Боднар, М. І. Брагінский, О. А. Беяневич, С. М. Бєрвєно, Н. Ю. Голубєва, А. Б. Гриняк, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, І. Р. Калаур, В. М. Коссак, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, С. О. Погрібний, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Н. В. Федорченко, О. С. Яворська, О. Ю. Черняк (Димінська) та інші.

Також схвального відгуку заслуговує аналіз авторкою цілої низки праць зарубіжних вчених, «базових» монографічних видань та рукописів дисертаційних досліджень, що дозволило комплексно, всесторонньо та глибоко розкрити предмет дослідження та належним чином дослідити поставлені авторські завдання.

Засновуючись на вказаних джерелах, авторці вдалось здійснити відповідний науковий аналіз, отримати нові висновки та запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства.

До прикладу, позитивно сприймаються висновки авторки щодо визначення держави України особливим учасником цивільних правовідносин,

зазначивши при цьому, що ця особливість пояснюється її публічно-правовою природою та владно-управлінськими повноваженнями, які вона не може застосовувати у зв'язку із основними засадами цивільного права (с.220 дис.).

У роботі також держава Україна розглядається як учасник та як суб'єкт цивільних правовідносин, а саме: як суб'єкт вона є лише носієм певного обсягу прав та обов'язків, в той час, будучи учасником цивільних правовідносин, держава Україна може ці права та обов'язки використовувати та здійснювати, та визначені характерні ознаки (с. 45).

Окремо слід відзначити авторський підхід до визначення держави Україна як учасника цивільних правовідносин, а саме: це публічно-правове утворення, від імені якого діють органи державної влади, яке є носієм цивільних прав та обов'язків та виступає в цивільних правовідносинах у випадках та в межах передбачених виключно законом на засадах юридичної рівності (с.45).

У роботі розглядається співвідношення правосуб'єктності держави та правосуб'єктності її органів. Слід зазначити що у науці домінують три підходи, в рамках яких по-різному вирішується ця проблема.

З позиції першого підходу самостійним суб'єктом правових відносин є лише держава, а державні органи у зв'язку з цим діють виключно від імені держави і не мають самостійної правосуб'єктності. Другий підхід базується на тому, що самостійним суб'єктом правових відносин можуть бути лише державні органи, які беруть участь у всіх правовідносинах від свого імені, при цьому участь держави у будь-яких правовідносинах вважається неможливою. Нарешті, третій підхід виходить із того, що самостійними суб'єктами правовідносин є державні органи, і держава.

У результаті досліджень дисертантка дійшла висновку, що саме держава безпосередньо чи опосередковано діє у всіх правових відносинах як правовий суб'єкт через свої органи, або через створені юридичні особи. Таким чином, державний орган є професійним представником держави у правових відносинах.

Позитивної оцінки заслуговують також висновки авторки з приводу того, що при укладенні цивільних договорів від імені держави Україна орган державної влади створює, змінює, припиняє для неї цивільні права та обов'язки. У зв'язку із цим встановлено, що цивільна право- та дієздатність органу державної влади у договірному зобов'язанні від імені держави збігається з цивільною право- та дієздатністю держави Україна (с.110).

Ці та низка інших висновків авторки в сукупності з використовуваним методологічним інструментарієм дозволили забезпечити належний рівень доктринального осмислення теми та сформувані відповідні елементи наукової новизни дисертаційного дослідження, які виносяться на захист.

Належний рівень теоретико-правового обґрунтування забезпечується також використовуваним автором термінологічним апаратом, який відображає не лише поняття, розроблені в межах цивільного права, але й суміжних галузях права. Вказане свідчить про комплексний підхід до наукового дослідження, його концептуальний характер та повноту. При цьому глибина наукового аналізу, використовувана методологічна база та рівень узагальнених наукових висновків, дозволяють стверджувати про всебічне розкриття теми дослідження, досягнення її мети і виконання поставлених завдань.

Структура дисертації визначається предметом дослідження і поставленою метою та включає вступ, три розділи, 8 (вісім) підрозділів, висновки, список використаних джерел та 2 (два) додатки.

Джерельна база дисертації нараховує найменування, серед яких значну частину складають праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених фахівців у сфері цивільного права, теорії держави та права, римського права. Значний обсяг джерел становлять також нормативні джерела та матеріали практики, що свідчить про комплексний підхід до виконання поставлених у роботі завдань.

Усе викладене дозволяє зробити висновок, що у представленій до захисту роботі глибоко та всебічно розкрито тему дослідження, повністю реалізовано поставлені завдання. Запропоновані авторкою наукові висновки та рекомендації

мають належний рівень обґрунтованості, характеризуються не лише теоретико-правовим, але й прикладним спеціально-юридичним значенням.

Повнота викладу основних положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації, що виносяться на захист отримані авторкою самостійно. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, з яких 5 статей у фахових наукових виданнях (у тому числі 1 – в іноземних). Основні наукові висновки дослідження було апробовано на п'яти наукових конференціях, за результатами яких опубліковано тези доповідей.

Наукова новизна, практична і теоретична значимість отриманих результатів. Як відзначалося вище, новизна підготовленого дисертаційного дослідження визначається органічним поєднанням належно розкритих доктринальних аспектів досліджуваної теми із всебічним застосуванням аналізу нормативних джерел та окремих аспектів правозастосовчої практики. При цьому, дослідження наукових праць здійснюється із широким застосуванням дослідницького інструментарію та багатьох загальнонаукових і галузевих спеціально-юридичних методів. Це дозволило дисертантці визначити концептуальні засади розуміння участі держави України в договірних зобов'язаннях, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та правозастосовчої практики у цій сфері. Комплексність та всебічність отриманих наукових висновків забезпечується також використанням у роботі не лише значної теоретичної та прикладної джерельної бази, але й використанням напрацювань юридичної техніки при формулюванні змін до чинного законодавства з питань удосконалення положень чинних ЦК України та інших нормативно-правових актів.

Варто відзначити також і той факт, що проведений аналіз матеріалів правозастосовної практики дозволив не лише проілюструвати авторське бачення та обґрунтувати підхід дослідниці до вирішення поставлених завдань, але й,

опираючись на відповідні правові позиції, розробити пропозиції до вдосконалення існуючого механізму правозастосування.

Викладене свідчить про те, що представлена до захисту робота дозволяє по-новому поглянути на питання, які в цивільному праві досі не знайшли належного висвітлення. А тому дискусійність окремих авторських положень свідчить про актуальність проблематики та її значимість у світлі визначення особливостей участі держави України як учасника договірних зобов'язань у цивільному праві.

Поряд із загальною позитивною оцінкою проведеного дослідження воно не позбавлене окремих спірних положень, які мають дискусійний характер та потребують уточнення або ж додаткової аргументації авторки під час публічного захисту та в подальшій науковій діяльності.

1. Авторці слід більш поглиблено обґрунтувати висновок, що «казна» (нерозподілене між іншими суб'єктами майно державної власності, бюджетні кошти) є об'єктом, а не суб'єктом цивільних, зокрема договірних, правовідносин тощо.

2. Дисертанткою слушно відзначено, що держава як учасник цивільних правовідносин є носієм політичної влади та суверенітету, і учасником цивільних правовідносин. Однак, у разі участі держави у цивільних правовідносинах, чи не обмежує вона свій імунітет, що призводить до висновку про «роздвоєння» правосуб'єктності держави за її участі у відносинах, які врегульовані цивільним законодавством.

3. У роботі авторка пропонує класифікувати договори за участі держави Україна за декількома підставами. За способом укладення договори за участі держави Україна поділяються на: укладені на торгах та договори приєднання. За обов'язковістю укладення договорів за участі держави Україна є обов'язкове та добровільне укладення договорів. За способом закріплення умов договору: типові та примірні договори. За основними сферами застосування: паливно-енергетична, оборонна (військова), сільськогосподарська. За

територією дії договори за участі держави Україна поділяються на: внутрішні та зовнішньоекономічні. Чи можна вважати запропоновану класифікацію вичерпною, зважаючи на те, що в науці цивільного права існують інші точки зору з приводу цього питання

4. Дисертантці слід було б додатково навести приклади із судової практики, новітніх тенденцій розгляду і вирішення спорів, пов'язаних участю держави України в договірних зобов'язаннях, що дозволило б досягнути дієвості пропонуваніх авторкою теоретичних висновків та їх придатність у світлі правозастосування.

Варто зазначити, що висловлені зауваження та рекомендації не стосуються концептуальних положень та висновків дисертації, а навпаки, визначаються дискусійним характером окремих аспектів у межах порушених авторкою проблем. Відзначені зауваження та уточнення визначають потребу здійснення деталізації автором обґрунтованих ним у дисертації положень під час його подальшої наукової діяльності. Проте вони не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Ромась М.І. і не применшують його наукову та практичну цінність.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона може стати фундаментальною основою для подальших наукових розвідок з питань дослідження участі держави України в договірних зобов'язаннях не лише в межах загальної теорії цивільного права, а й цивільного процесуального права, кримінального та адміністративного права. Також цінними виглядають висновки дисертаційного дослідження у світлі вдосконалення нормативного регулювання цивільно-правової відповідальності держави Україна за порушення договірних зобов'язань. Крім цього, низка положень можуть бути використані у процесі викладання навчальних дисциплін нормативного блоку підготовки фахівців в галузі Право («Цивільне право») та спецкурсів, дотичних з проблематикою дисертаційного дослідження, наприклад «Порівняльне цивільне право», «Правочини з нерухомістю».

Підсумовуючи, слід відзначити, що дисертація М.І. Ромась на тему: «Держава Україна як учасник договірних зобов'язань у цивільному праві» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261, п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167, її авторка Ромась Марія Іванівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

ОФІЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ –

доцент кафедри цивільного права

Національного університету

«Одеська юридична академія»,

кандидат юридичних наук, доцент

Ю. В. Кривенко

